

jutás lehetőségét mindenesetre a most pályakezdőknél rendre a korai (általában a harmincéves kor előtt vagy akörül szerzett) PhD nyitja meg, de ez önmagában csak szükséges és nem elégséges feltétel a pályára lépéshez.

A tudományos és egyetemi pályák mostani rendszere tehát hibrid jellegű. Kombinalja a szocialista örökség egyik fontos elemét

az európai elitképzési és elitpromóciós rendszer szerkezeti adottságaival.

Kulcsszavak: *akadémiai doktorok, tudományos minősítés, kandidátusok, társadalomtudományok, szakmai morfológia, értelmiségtörténet, szocialista tudománypolitika, kutatás növekedése, nők az értelmiségben*

IRODALOM

Bourdieu, L. Pierre (1989): *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Les Éditions de Minuit
 Karády Viktor (2016): The Academic Profile of Doctoral School Staffs in Hungarian Universities in the Social Sciences and Humanities. A Comparative Study of Disciplines with Special Reference to Educational Science (2000–2010). *CIAN-Journal of History of the University* (Madrid). 19, 71–89.

Karády Viktor (2017): Egy szocialista értelmiségi „államnemesség”? Kandidátusok és akadémiai doktorok a hazai társadalomtudományokban. In: Németh András – Biró Zsuzsanna Hanna – Garai Imre (szerk): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Budapest: Gondolat, 151–181. *Magyar statisztikai évkönyv* 1961, 327.

MAGYAR TUDÓSOK KÜLFÖLDÖN – KÜLFÖLDI TUDÓSOK MAGYARORSZÁGON

Tverdota György

az irodalomtudomány doktora,
 az ELTE emeritus professora
 tverdotagyorgy@yahoo.com

2016. augusztus végén Pécsen zajlott le a Magyarorságtudományi Társaság VIII. Nemzetközi Hungarológiai kongresszusa, amely a *Kultúra- és tudományköziség* címet viselte. A rendezvényen egy finn munkatársammal, Tuomo Lahdelmával, a társaság kongresszuson leköszönő nemzetközi elnökével vállaltam egy szimpózium szervezését és lebonyolítását *Magyar tudósok külföldön – külföldi tudósok Magyarországon* címmel. Amennyiben a hungarológia a magyar kultúra jelenlétét vizsgálja idegen nyelvi és kulturális közegben, nem túlzás azt állítani, hogy a szimpózium témája nemcsak a kongresszusnak, de magának a hungarológiának centrális problémáit érintette. Jelen konferencia szervezésekor optimista módon azt ígértem, hogy ennek a szeptemberi kongresszusnak, s azon belül az általunk lebonyolított szimpóziumnak a tanulságairól fogok beszámolni. Ígéremnek igyekszem eleget tenni, de mivel inkább csak hiányérzeteimet mondhatnám el, mondandómban erősen támaszkodni fogok a szimpózium elején tartott *A történelmi kataklizma és a magyar tudósok szétszóródása* című vitaindító előadásomban megfogalmazott gondolatokra.

A szervezés anomáliáira, s a szimpózium mérsékelten sikeres voltára nem szeretnék sok

szót vesztegetni, hiszen mindez nem terjed túl egy rendezvény megítélésén. A jelenlévők és az esetleges olvasók számára sokkal több értelme van annak, hogy egyrészt a választott témánk fontosságára hívjam föl a figyelmet, másrészt pedig arra figyelmeztessenek, milyen kevésbé ismerte föl a tudományos közvélemény, hogy az ezen a területen mutatkozó kérdések elméleti-történeti végiggondolása és a belőlük eredő gyakorlati következtetések levonása ma és holnap is sürgetően időszerű. Lehet-e fontosabb dolog a magyar kultúra külföldiek közösségében vagy az ő számukra való megjelenítése iránt elkötelezett szakemberek számára, mint annak vizsgálata, mi a viszony a Magyarországon nevelkedett, de az országot ideiglenesen vagy véglegesen elhagyó értelmiségi elit, a külföldön letelepedett magyar tudományos kutatók, a kulturális élet ágensei és az óhaza között? Illetve, a másik oldalról, tudnak-e vonzerőt gyakorolni a magyar tudományok, művészetek és a kultúra más területei más nyelvű, idegen kultúrából érkező értelmiségiekre? Melyek lehetnek-e vonzerő forrásai? A kongresszuson jól lemérhető volt ennek a vonzerőnek a megcsappanása, és a kép még lehangelőbb lenne, ha a szlavisztika vagy a germanisztika iránti nemzetközi érdeklődés alakulásával tennénk

összehasonlítást. Aggódó, szorongó kérdések ezek, de az előbbre lépés érdekében előbb-több szembe kell néznünk velük.

Ami pedig a téma iránti érdeklődés meghökkentően csekély voltát illeti, a rendezvényt – tisztelet a kivételnek – épp a leghivatottabbak nem voltak jelen, például az a Frank Tibor, aki *Kettős kívándorlás* címmel írt könyvet a témáról (Frank, 2012). Még jó, ha a hozzám hasonló, botcsinálta tudománytörténészek erkölcsi kötelességüknek tartották helyt állni a hiányzók helyett, tudván tudva, hogy kompetenciájuk ezen a téren megkérdőjelezhető, legalábbis nem problémátlan. Ha a kutatás egész mezejét áttekintjük, nincs okunk panaszra. Épp ellenkezőleg, a bőség zavarával küzdünk. Elképesztően gazdag, zavarbaejtően színes és kétségbeejtően rendezetlen, kusza, és főleg gondolatilag kellőképpen nem feldolgozott ismeretanyaggal kell sáfárkodnunk. Az Egyesült Államokban vagy más nyugati országokban fényes karriert befutott magyar származású tudósok gyakorta külföldi szerzők által írt, angol vagy más nyelven megjelent életrajzai például máris impozáns bibliográfiát adnának. Itt beérem két magyar nyelven is hozzáférhető könyv címének megemlékezésével: Marx György *A marslakók érkezése* (2000), Hargittai István és Hargittai Balázs *A marslakók bölcsessége* (2016).

Feltétlen siker, hogy idegen ajkú hungarológusok is részt vettek a rendezvényen, és idegen nyelven számoltak be kutatásaikról. A hamburgi egyetemen tanító Holger Fischer *Ungarische Wissenschaftler im gegenwärtigen Deutschland* című, statisztikai táblázatokkal felszerelt empirikus szociológiai felmérésben tekintette át a tudományosan képzett magyar értelmiség jelenlétét a mai német kutatásban és felsőfokú oktatásban. Anssi Halmesvirta finn történész pedig *Encounters*

of Alterity: Fellow Travelers Jozsef Szimneyi and Antti Javala címen angol nyelvű előadást tartott egy magyar és egy finn nyelvész kapcsolatáról. Holger Fischer a jelen helyzetről adott keresztmetszetet, Anssi Halmesvirta pedig történeti visszatekintésre vállalkozott. A téma ebben a két idősíkban fejthető ki. Az előadások zömében a múlt felé fordulás dominál, a megközelítési mód történettudományos vagy azzal rokon. A vizsgálódásnak ebben a sávjában működő tudománytörténet vagy kultúr-történet azonban olyan problémákra irányítja a figyelmet, amelyek a jelenben vagy a közeljövőben sürgős megoldásra várnak. A múlt tanulságaiból a mai teendőinkre nézve kell következtetéseket levonnunk, s ezt az aspektust Holger Fischer előadása képviselte.

Mivel a szimpózium témaválasztásai és az előadások módszertana ennek ellenére csak fogyatékosan elégítette ki ezeket a kritériumokat, úgy döntöttünk, hogy a rendezvény anyagaiból összeállítandó publikációt utólag feljavítjuk olyan szerzők írásaival, akik nem vettek részt a szimpóziumon. Holger Fischer előadásával nagyon jól párosítható, annak mintegy történeti dimenzióját dolgozza ki Karády Viktor *Magyarország egyetemi hallgatói külföldön a nagy átalakulás időszakában (1867–1918). (Összehasonlító perspektívából)* című, eredetijében franciául megjelent tanulmánya, amely ama legendás emigráns tudósgenerációk kiképződésének külföldi kontextusát elemzi, melyek a két világháború közötti korszakban és később is fontos szerepet játszottak a nyugati világ tudományosságában.¹ A kis könyv szellemi súlyának megnövekedése érdekében hasonló módon még más írók bekapcsolására is sor kerül, de ezekre a részletekre itt nem térek ki.

¹ kézirat, megjelenés előtt

A Nemzetközi Magyarástudományi Társaság tagsága túlnyomó többségben kultúra-tudományokkal, puha társadalomtudományokkal foglalkozó szakemberekből áll, s ez a körülmény markánsan filológusi arculatot kölcsönöz a rendezvényeknek. A szimpóziუმunkon mindez fájdalmas féloldalasságot eredményezett, mert az idegenbe szakadt tudósaink sokkal inkább a természettudományok és a műszaki tudományok területén hagytak nyomot. Megfigyelhető, hogy a puha társadalomtudományok körül felmerülő kérdések átpolitizáltabbak, ideológiákkal átítatottabbak, mint a többi tudományterülettel kapcsolatos kérdésfeltevések. Jelen körülmények között, a mai hatalom erős reprezentációs igénye folytán ez egyenesen a kultúr-diplomácia propagandájához vezet, Ujváry Gábor *Gragger Róbert és a magyar kultúrpolitika* című előadása volt erre a példa, amely a klebelsbergi kultúrpolitika német nyelvterületen kibontakozó sikereit méltatta. A baloldali reprezentációs igények ezzel szemben a háború végén bekövetkezett forradalmakban résztvevő értelmiségiek kényszerű emigrációját részesítették volna előnyben.

Mindazonáltal a Collegium Hungaricum, külföldi magyar kulturális intézmények, az állam által juttatott ösztöndíjak, magyar tudósok nemzetközi szervezetekben, intézményekben való jelenlétének példái a magyar tudomány külföldi jelenlétének legitim megvalósulási területét képezik. Rendkívül érdekes esetet tárgyalt ebből a szempontból Gál Jenő, a prágai Károly Egyetem magyar tanszékének vezetője, aki *Határátlépések Anton Straka életében és életművében* című előadásában egy szlovák származású, magyarul tökéletesen tudó, karrierjét még a Monarchia éveiben kezdő, de aztán a prágai vezetést fenntartás nélkül kiszolgáló, Budapestre ak-

kreditált kultúr-diplomata magyar irodalmi-kulturális kapcsolatait taglalta. Ha a Monarchia fennmarad, Straka alighanem magyar karriert futott volna be, így a két közép-európai nép közötti közvetítés aktivistája lett. Érdekes lett volna képet kapni a kisebbségi helyzetbe került tudós magyar értelmiségi karrierlehetőségeiről a befogadó ország tudományos intézményeiben vagy felsőoktatásában, de ez az előadás fatális véletlen folytán elmaradt.

Azaz, hogy a bécsi egyetemen tanító Kókai Károly előadása: *Magyarok Ausztriában. Humántudományok [sic!] a 20. század második felében* részben kielégítette ezt az igényt, bár Ausztria kevésbé a kisebbségi magyarság egyik központjaként, mint a magyar emigráció egyik célpontjaként funkcionált. Az előadást azonban nem is annyira a témája, mint a bevezető része, a belefoglalt módszertani kritika teszi emlékeztetővé. Kókai jogos szemrehányásokkal illetve a magyar tudósok külföldi pályáját tárgyaló szakmunkák gyanútlan felületességét, s ez alól a vád alól nem mentesülhetnek a pozitív összefüggésben említett könyvek sem: „A külföldre került magyarok tudományos karrierjével kapcsolatos diszkussziókat, legyenek ezek tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő jellegűek, egy klisé uralja. Ez a klisé meghatározza a magyar és más nyelvterületeken született interpretációkat egyaránt. *Laura Fermi* 1968-as angol nyelvű *Illustrious Immigrants* című könyve, Frank Tibor szintén angol nyelvű *Genius in Exile*-je, Palló Gábor *Magyar jelenségről* szóló szövegei ugyanazt tárgyalják. A szerzők mind-ezekben az esetekben egy sajátos csoportra koncentrálnak próbálják meghatározni egy általuk megfigyelni vélt jelenség lényegét. A legtöbbet emlegetett személyek nevei közé Neumann János, Szilárd Leó, Wigner Jenő,

Teller Ede, Pólya György vagy Kármán Tódor tartoznak. A klisé, talán egy kicsit sarkítottan megfogalmazva, hogy az értelmezés irányultsága világosabbá váljon, valahogy így adható vissza: lám, milyen sok zsenit adott kis hazánk a nagyvilágnak! Mi a probléma ezzel a megközelítéssel? Szelektíven kezeli a tudományt, az úgynevezett sikerekre, nevezetesen a Nobel-díjra koncentrál, illetve olyan mutatókra, amelyeket objektívnak nevez, miközben figyelmen kívül hagyja a tudományok működésének strukturális meghatározóit.”²

Kókai kritikáját folytatva megállapíthatjuk: a szóban forgó szerzők és rajtuk kívül sokan mások túlságosan erősen támaszkodnak a tárgyalt tudósok és környezetük önértelmezéseire és önértékeléseire. Megmaradnak a sikerorientált anekdoták közegeiben. Figyelmen kívül hagyják, vagy felületesen kezelik a tudománytörténet nagyon szigorú belső összefüggésrendszerét. Teller Ede, Neumann János vagy éppen Mannheim Károly és Antal Frigyes sikerei vagy kudarcai az általuk művelt tudományos területek belső vitáin, konkurenciaharcain, a felfedezések és a közzétételük külső-belső nehézségein fordultak meg. Utalni szeretnék Paul Feyerabend *A módszer ellen* című, magyarul is megjelent, rendkívül kritikus, dekonstruktív tudománytörténeti könyvére, akinek munkáját mellékesen az teszi hungarológia érdekűvé, hogy háttérben egy külföldre szakadt magyar tudománytörténéssel, Lakatos Imrével folytatott baráti diszkusszió állt (Feyerabend, 2002). Feyerabend könyve arra figyelmeztet, hogy az általunk kiválasztott területen egy lépést sem szabad tenni az adott tudományokon belüli, tudománytörténeti (vagy Bartók Béla amerikai nehézségeit vizsgálva: éppenséggel a nemzet-

közi zenei élet belső világára érvényes) szempontok szigorú érvényesítése nélkül.

Az én előadásom a kérdés más aspektusait emelte ki. Tudomásul vettem, hogy a kérdéskörrel foglalkozó munkák többnyire esettanulmányok egy-egy kiválasztott tudósról vagy a kulturális életben kiemelkedő szerepet játszó személyiségről. Tudomásul vettem, hogy a vizsgálódás módszertana kettős. A hungarológiai nézőpontú tudománytörténeti elemzések nem érhetik be egy-egy szűkebb terület belső történéseinek nyomán követésével. A kis történelmek (a vegytan, az atomfizika, a közgazdaságtan, a szociológia, a művészettörténet belső mozgásai) mellett tágabb, de szigorúan és néha brutálisan érvényesülő kontextusként jelen van a nagy történelem, a politikai döntések, a bekövetkezett fordulatok következményei az emberi sorsokra. A jelzett összefüggésben vizsgált esettanulmányok a kis és nagy történelem találkozásának határsávjában játszódnak le. Ezért adtam előadásomnak *A történelmi kataklizma és a magyar tudósok szétszóródása* címet.

Az egyéni karrier, pályamódosulások így új kontextusba kerülnek. Ami egyénileg sikeres túlélési taktikának bizonyul, nemcsak egzisztenciális szinten, hanem a tudományos sikerek elérése előtt kinyíló lehetőségek szempontjából, az egy nemzet, jelesül a magyarság egésze felől nézve súlyos kérdések feltevésének szolgál alkalmul: milyen következményekkel jár egy ország fejlődésére nézve, ha értelmiségi elitje külföldre távozik? Milyen feltételekkel tudta volna megtartani Magyarországot az itt kiképzett értelmiségi elit? Politikai döntéseken múlt-e, hogy a tudomány művelői elhagyták hazájukat, vagy ez a fordulat lényegesen kedvezőbb politikai feltételek között is bekövetkezett volna? Korrigálni tudta-e a két világháború közötti Magyarország az 1919–

1920-ban elszenvedett szellemi vérvésztést? Mit kell tennünk, egyáltalában tehetünk-e valamit, ha az Európai Unióban, a globalizálódó világban a saját kulturális-tudományos életünk gazdagítása érdekében itthon szeretnénk tartani legkiválóbbjainkat? Lehetséges-e vészes egyenlőtlenség a magas fokú képzés és a kiképzett szakemberek megtartásának feltételei között? A kérdések tovább konkretizálhatók és lebonthatók alkérdésekre, de a kérdést az adott ponton megállítom.

A szimpóziumon – kicsit ellensúlyozandó az erősen filozofikus karakterű előadások egyoldalúságait – a magyar műszaki tudományos elitnek a 19-es fordulat utáni szétszóródására összpontosítottam a figyelmemet. A korszakváltás kettős értelemben jelentett új helyzetet. Egyrészt azzal, hogy a ténylegesen baloldali (a liberálistól a polgári liberálison és a szocialistán át a kommunista beállítottságúakig), illetve a baloldaliként megbélyegzett, de inkább csak a felajánlott vezető pozíciókat elfogadó értelmiségieket félreállították, illetve a mögöttük álló réteg (például a liberális zsidóság) mozgásterét jelentősen leszűkítették, hatalmpolitikai okokból lefejezték az ország szellemi elitjét. Másrészt pedig az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása folytán anyagiilag, pénzügyileg, illetve a német nyelvű intézményekkel való kooperáció felszámolódása következtében megszűntek a feltételei annak, hogy a volt Monarchia magyar felében tőkeerős kutatóbázisok épüljenek ki. A tudósok előtt a szakmai továbbfejlődés és érvényesülés csak akkor maradt nyitva, ha külföldre távoztak, s idegenben integrálódni tudtak valamely kutatóhely vagy egyetem kereteibe.

A probléma gyökerénél egy meghaladhatatlan tényállást találunk: a tudomány, a technika túllépi a nemzeti határokat, művelésük és eredményeik internacionális érvényű-

ek és kiterjedésűek. A művészetek egy része többé-kevésbé függetleníthető a nyelvtől vagy a nemzeti különbségektől (zene, képzőművészetek, film, előadóművészetek). A nemzeti identitás és az ország(ok)hoz kapcsolódó lojalitás elválhat egymástól. Az ígéretes teljesítményekkel biztató tudósokat, művészeket idegenből odahaza elérhetetlen jövedelmekkel csábítják. Tudjuk jól, ezt hívják agylopásnak. A visszautasíthatatlan ajánlatok része lehet a kutatási vagy szereplési perspektívák kitérítése, a közvetlenebb, akadálytalanabb bekapcsolódás a nemzetközi körforgásba. Az eredet és a révbe érkezés között így kialakult mozgástéren játszódnak le az általunk vizsgált folyamatok.

A hazai föld vonzereje egy ideig minden szereplőt, akiről szó eshet, ide köt, vagy esetleg idegenből ide csábít. Akadnak szép számmal, akik e vonzáskörből csak alkalmakra szakadnak ki, egy-egy ösztöndíj, tanulmányút időtartamára, egy-egy nemzetközi eseményen való részvétel napjaira, heteire. Számos külföldi tudóst, szakembert valamilyen, akár diplomáciai misszió kapcsol a magyar globuszhoz, vagy olyan érdeklődési körrel bírnak, olyan tudományterületeket (finnugor összehasonlító nyelvészetet) művelnek, amely alkalmanként, rövidebb-hosszabb időre hozzánk köti őket. Ritkán, kivételképpen megtörténik, hogy egy-egy tudós értelmiségi hosszú időre eltávozik, de valamilyen életfordulat folytán visszagyökerezik a talajba, amelyből kiszakadt. És, persze, nagyon sok olyan szakember van, aki végleg elhagyja szülőhazáját, vagy idegenként, pályáját másutt futja be. Az előbbi típus esetében azonban rendelkezünk egy biztos indikátorral, amely jelzi, hogy az eltávozás nem teljes: ez pedig az alanyok kettős, sőt, többes identitásának ténye, az idegenben megőrzött anyanyelvi tudás, vagy akár csak

² kézirat, megjelenés előtt

az idegen nyelv levetethetetlen magyaros akcentussal történő használata, a gondosan ápoltság kapcsolat az óhazában maradtakkal, a honvágy, a nosztalgia feltörései stb. Ne feleddünk meg arról, hogy a tartózkodási helyül kiszemelt ország befogadó hajlandósága gyakran korlátozott, az oda igyekvő szakemberrel szemben valamilyen okból elutasító, sőt, ellenséges lehet, tehát taszító hatás nemcsak az óhazában léphet föl, hanem az „új hazában” is jelentkezhet visszataszító effektus vagy legalábbis fékhatás. Az agylopásnak például a bennszülött értelmiség körében ellenérdekeltjei is támadhatnak.

Vizsgálódásainkban sajátos kettősséggel kell számolnunk, sőt, ez a kettősség a kutatás két, határozottan elkülönülő irányába vezet. Akikkel mi foglalkozunk, azok kiemelkedő személyiségek, szakterületük elismert művelői. Az átlagnál felkészültebbek, ezt környezetük tudja róluk. Tehetségüket fel- és elismerik, kivételes teljesítményeket várnak és kapnak tőlük. Nagy esélyük van arra, hogy különleges elbánásban részesüljenek, előnyben részesítsék őket, kivonják őket a többséget esetleg sújtó restriktív szabályok alól. Ezen a szinten a szorosán vett tudománytörténeti megközelítésnek kell előtérbe lépnie.

Másfelől azonban egy kiemelkedő természettudós, a modern technológia megújítójának, egy építésznek, egy karmesternek vagy virtuóznak, bármilyen hamar megmutatkoznak a képességei, nagyon komoly képzésben kell részesülnie ahhoz, hogy nemzetközi szinten versenyképesé válhasson. A küldő országnak szükségképpen kifejlesztett, jól működő, igen színvonalas közoktatással és felsőoktatással, azon belül elitképzéssel kell rendelkeznie. Ennek megléte adja annak a vonzerőnek legnagyobb hányadát, amely a tudóst, a szakembert egy bizonyos életkorig

szülőföldjén megtartja. Ha a kivételes tehetségek nevelődésének folyamatát meg akarjuk érteni, a személyes karrierük mögött rejlő hatalmas hátrországot kell feltárnunk a társadalomtörténet, a statisztika, a szociológia, az intézménytörténet módszereivel. És persze egyúttal azt sem hanyagolhatjuk el, hogy a megtartó erő csökkenésének okaira rávilágítsunk, hogy felfedjük a szülőhaza intézményrendszerének, iparának, társadalmi életének gyengeségeit, anomáliáit.

És akkor még nem beszéltünk a sorsok alakulásának másik intézőjéről, a nagy történelem alakulásáról. A népek tragikus sorsfordulatai nem kímélik a dédelgetett, kivételes tehetségeket sem. Vannak ugyan szívderítő ellenpéldák, mint például azé a magyar biológusé, akit egy turkesztáni fogolytáborból sikerült a háború alatt Stockholmba juttatni, hogy átvehesse a Nobel-díjat. De ugyanakkor szomorú mementó a ragyogó tehetségű Zalai Béla harctéri halála rögtön a háború elején, vagy a Babits által is elsíratott Emil Lask filozófus pusztulása.

Ezen a ponton, visszatérve Kókai Károly előadásához, élesen szét kell választanunk a természettudományok és műszaki tudományok és a társadalomtudományok helyzetét. Kókai ezt a különbségtételt a tudomány értékelésének e két területére érvényes eltérő kritériumaira vonatkozólag fogalmazza meg: „Egy, a természettudományokon alapuló skálán a humántudományok [sic!] hátrányban vannak, mivel az utóbbiak alapvetően más-képp működnek, mint az előbbiek. Negatíván megfogalmazva: a humántudományok [sic!] esetében egy-egy elmélet minősége nem mérhető le sem abból, hogy melyik – tehát, hogy a Science Citation (... stb.) *Indexek* szerint hány pontos – folyóiratban lett publikálva, sem abból, hogy szerzője melyik egyete-

men milyen állásban van, sem abból, hogy hányan hivatkoztak rá egy bizonyos időháttáron belül. Egy ismert nemzetközi példát hozva: Ludwig Wittgensteint – megérdemelten vagy sem – a 20. század legnagyobb, vagy legalábbis két legjelentősebb filozófusa egyikeként tartja számon a tudományos és a kevésbé tudományos világ egyaránt. Wittgenstein életében összesen egy szöveget publikált. Ez a szöveg kevesebb mint 100 oldal hosszú. E szöveg alapján – amely melleleg egy teljesen ismeretlen, tehát a Science Citation *Index* szerint úgyszólván nem létező folyóiratban jelent meg – Wittgensteint először a filozófia doktorává avatták, majd megkapta egy egyetemen a tanítási jogot, tehát gyakorlatilag lehabilitált. Ugyanazzal a kevesebb mint 100 oldalas szöveggel ledoktorálni és lehabilitálni a mai egyetemi szabályok szerint nem megengedett. Tehát Wittgenstein mai mércével mérve nem csupán láthatatlan, hanem sarlatán is lenne. Ezenkívül Wittgensteint életében egy szűk rajongó csoport kifejezetten nagyra értékelte, de a tudományos világ egészében legfeljebb egy értelmiségi kuriózum volt.”

Előadásomban nem a tudományos teljesítmény mérésének a humán tudományok szempontjából erős és igazságtalan hátrányokat okozó anomáliára, hanem arra tettem a hangsúlyt, hogy a humán tudományok politikai, ideológiai kitettsége, s a mindenkori államhatalom számára való közvetlen felhasználhatóságának korlátai két alapvető követ-

kezménnyel járnak. Az egyik az, hogy művelői jobban ki vannak szolgáltatva a történelem szeszélyeinek. A náci Németországból menekülő műszaki tudósokat az Egyesült Államokban sokkal könnyebben befogadták, mint a társadalomtudósokat, művészeket, írókat, újságírókat. Wigner Jenő állást kapott, Mannheim Károlynak „csak” Angliában sikerült menedékre lennie. Bartók élete végén nagy nehézségekkel küzdött Amerikában. Ignotus Pál, a *Nyugat* volt főszerkesztője pedig kegyelemkenyéren élt. Fenyő Miksát nyugatra szakadt magyar tőkésék tartották el. A másik eltérés pedig az, hogy a társadalomtudósok és művészek éppen politikai-ideológiai elkötelezettségük folytán hajlamosabbak a hazatérésre, vállalva az ezzel járó kockázatokat és hátrányokat is. Kassák és köre 1926-ban hazahozta az avantgardot, amivel a mozgalom hanyatlását idézte elő. Lukács György, Révai József, Balázs Béla, Gábor Andor, Lengyel József pedig a Szovjetunióból tértek haza, amikor erre alkalmuk adódott. (Igaz, hogy Lippay Zoltán vagy Mácza János személyében ellenpélda is akad).

Az elmondottak, úgy vélem, eléggé igazolják, hogy az előadásomban felvázolt problémakör fontos és aktuális, és hogy bőven van tennivalója a tudománytörténetnek és a társadalomfelfogott kultúrtörténetnek, ha az ezen a téren mutatkozó kiáltó hiányokat pótolni akarja.

Kulcsszavak: *hungarológia, magyar tudósok külföldön, tudománytörténet, emigráció*

IRODALOM

- Beke Albert (2003): *Az emigráns Márai Sándor a magyarságról és önmagáról*. Budapest: Szenci Molnár Társaság
- Berkes Tamás (2003): Párhuzamos életrajzok: Anton Straka és Sárkány Oszkár. *Európai utas*. 3, 40–45. • <http://tinyurl.com/y6wfvrgw>

- Buckard, Christian G. (2004) *Arthur Koestler: Ein extremes Leben 1905-1983*. München: C. H. Beck Verlag
- Büky Virág (2015): Bartók Béla és Pásztory Ditta Amerikában. *Liget*. január • <http://tinyurl.com/y89zob2n>
- Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig*. Budapest: Magvető Kiadó, 181–470.

- Fermi, Laura (1968): *Illustrious Immigrants*. Chicago: University of Chicago Press
- Frank Tibor (2012): *Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York 1919–1945*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Feyerabend, Paul Karl (2002): *A módszer ellen*. (ford. Mesterházi Miklós, Miklós Tamás, Tarnóczy Gabriella) Budapest: Atlantisz Kiadó
- Hargittai István – Hargittai Balázs (2016): *A marslakók bölcsesége. Saját szavaikkal, megjegyzésekkel*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Karátson Endre (2007): *Otthonok I–II*. Pécs: Jelenkor Kiadó
- Krausz Tamás (2003): Lukács György oroszországi sorsa – Alekszandr Sztikalin: Lukács György – a gondolkodó és a politikus című könyvről. *Eszmélet*. 57, 77–82. • <http://tinyurl.com/ybu26wzs>
- Mannheim-tanulmányok. Tanulmányok Mannheim Károlytól és Mannheim Károlyról*. (2003) (szerk. Kárádi Éva, Gellériné Lázár Márta) Budapest: Napvilág Kiadó
- Marx György (2000): *A marslakók érkezése*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Nagy Ferenc (1993): *Szent-Györgyi Albert és a magyar Nobel-díjasok*. Budapest: MTESZ
- Palló Gábor (1992): Polányi Mihály pályája. In: *Polányi Mihály filozófiai írásai 1–2*. (vál. Nagy Endre és Ujlaki Gabriella) Budapest: Atlantisz, 320–329.
- Palló Gábor (1999): *Magyar jelenség a tudomány történetében*. MTA doktori értekezés, Budapest
- Timár Árpád (1984): *Charles de Tolnay e la cultura ungherese*. In: *Charles de Tolnay. Giornata commemorativa organizzata d'intesa con l'Accademia delle scienze d'Ungheria (Roma, 26. novembre 1982)*. (Problemi attuali di scienza e di cultura, Quaderno n. 258) Roma: Accademia Nazionale dei Lincei
- Tverdota György (2009): *Németh Andor: Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. Budapest: Balassi Kiadó
- Tverdota György (2010): *Németh Andor: Válogatás az otthontalanságra*. Budapest: Balassi Kiadó
- Ujváry Gábor (2001): Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. 75 esztendeje hunyt el Gragger Róbert. *Európai utas*. 3, 68–72. • <http://tinyurl.com/yycsjclag>

AZ INTEGRÁLT JÖVŐKUTATÁS PARADIGMATIKUS KÉRDÉSEI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAPCSOLÓDÁSAI

Hideg Éva

az MTA doktora, egyetemi tanár,

Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet

eva.hideg@uni-corvinus.hu

1. A jövőkutatás paradigmaticus metaelemzése és annak főbb eredményei

Kiindulok feltevésem, hogy a jövőkutatás mint a tudományok rendszeréhez tartozó terület rendelkezik paradigmákkal, amelyek módszertani mintákat nyújtanak kutatási tárgyának vizsgálatához. Paradigma alatt azt értem, ahogyan azt Thomas Kuhn meghatározta az 1960-as években. Ő a paradigmát így fogalmazta meg: „Ezek olyan, általánosan elismert tudományos eredményeket értek, amelyek egy bizonyos időszakban a tudományos kutatók egy közössége számára problémáik és problémamegoldásaik modelljeként szolgálnak.” (Kuhn, 1984, 11.) E definícióból következik, hogy a paradigma dinamikus kategória, vagyis átalakítható és változtatható, ha azt a tudományos közösség a tudományt érő különböző külső hatásokra, illetve belső módszertani innovációira alapozottan véghez viszi.

A paradigmával kapcsolatos bonyolult és sokrétű változások elemzés, pontosabban metaelemzés tárgyává tehetőek akkor, ha a reflexív elemző képes megérteni és rekonstruálni az egyes paradigmák lényegét és változásuk, evolúciójuk ok-okozati és kölcsönhatásokon alapuló rendszerét. Az elemzés metaszintje

jelenti egyrészt az egyes paradigmák belülről való ismeretét, másrészt az egyes paradigmák és átváltásuk külső és felülről történő látásmódját, valamint a külső és a belső tényezők közötti kölcsönös kapcsolatok megismerését. Loet Leydesdorff szerint erre képes lehet egy reflexív résztvevő megfigyelő, mert „...egy négydimenziós elme képes fordítási rendszerek között fordítani. A különféle paradigmák csak »majdnem inkommensurábilisak« maradnak abban az értelemben, ahogy egy evolúciós rendszer majdnem szétbontatlan marad.” (Leydesdorff, 2007, 101.) A metaelemzés gyakorlatilag egymással összefüggő időbeni és térbeni összehasonlító vizsgálatokat jelent egy vagy több tudományterület paradigmáira vonatkozóan. Ezek a vizsgálatok és elemzések elméleti-módszertani és gyakorlati alkalmazással foglalkozó szakirodalmak széles körének feldolgozásán kell hogy alapuljanak.

2.1. A jövőkutatási paradigma dinamikus mátrixsémája • A jövőkutatásban az időbeni és a térbeni metaelemzések alapját az a szakmai vagy diszciplináris paradigmamátrix képezi, amelynek összetevőit Kuhn nyomán (Kuhn, 1984) Egon Guba és Yvonna Lincoln határozták meg (Guba – Lincoln, 1994),